UVOD

Svetska ekonomija je već nedeljama u krizi. Indeksi na berzama širom sveta, od Tokija do Sao Paola. „u crvenom“ su. Gubici se mere stotinama milijardi dolara. Dok jedni analitičari tvrde da se ovoj „kreditnoj krizi“ nazire skori kraj, neizvesnost na svetskim tržištima je i dalje ogromna i mnogi analitičari prognoziraju da kriza izazvana slomom tržišta „sabprajm“ hipotekarnih kredita u SAD – možda predstavlja početak nove recesije.

Odobren je veliki broj kredita „visokorizičnim pojedincima“, ljudima koji u prošlosti već nisu uspeli da otplate pozajmice, kao i veliki broj samo hipotekama garantovanih stambenih kredita mladim kupcima bez „kreditne istorije“. Ovakvi, rizični krediti, koji se odobravaju sa mnogo većim kamatama od drugih kredita, u američkom finansijskom žargonu nazivaju se „sabprajm kreditima“. Početkom godine „sabprajm“ krediti su predstavljali, prema procenama stručnjaka, petinu svih stambenih kredita u SAD. Odobreno je preko osam miliona ovih kredita sa astronomskim kamatama, ukupne vrednosti procenjene na oko 1.400 milijardi dolara.

Ovi rizični krediti su bankama delovali kao najbolji posao. Krenula i bitka za ove dokazano nepouzdane klijente – banke su tokom prethodne dve godine stalno snižavale kriterijume za

davanje kredita i podizale kamate. Ovo je jedno vreme delovalo kao uspešna strategija. Čak se i američka vlada hvalila da je, zahvaljujući ovakvim kreditima, devet miliona siromašnih Amerikanaca – koji pod strožim, decenijama primenjivanim uslovima ne bi imali šanse da se zaduže – došlo do sopstvenog stana ili kuće.

Većina njih nisu bili dugo ponosni vlasnici. Problem je eksplodirao u sadašnju globalnu ekonomsku krizu kada istovremeno veliki broj dužnika više nije bio u stanju da vraća „kreativne“ kredite – većinom su to bili dužnici koji po ugovoru konačno, pored kamate, morali da počnu da otplaćuju i glavnicu. Očekuje se da će ove godine preko dva miliona onih koji su uzeli ove „kreativne“ kredite ostati bez kuće ili stana.

Banke su preuzimale stanove koji su bili stavljeni pod hipoteku. Ali, kako se na tržištu nekretnina iznenada u ponudi pojavio ogroman broj stambenih jedinica, od kojih mnoge još nisu bile završene, njihova vrednost je naglo pala i kreditori više nisu bili u stanju da prodajom stambene jedinice nadoknade sumu koju su svojevremeno odobrili kao stambeni kredit.

U siromašnijim delovima nekih američkih gradova cele ulice su skoro bez stanovnika – oni koji nisu uspevali da otplaćuju kredite su izbačeni, a ispražnjene kuće niko ne želi da kupi. Preostali stanovnici se s razlogom plaše da će ove napuštene kuće postati utočišta bandi i narkomana i, takođe uzalud, pokušavaju da prodaju svoje kuće. „Njujork tajms“ se već pita „da li će kriza hipoteka progutati cele gradove“.

O nesrećnicima koji su prethodnih meseci ostali bez stanova i kuća, ipak, malo ko razmišlja. U očima javnosti oni su sami krivi jer su se pružili preko gubera odlučivši da žive komfornije nego što im dozvoljavaju primanja.

Nema mnogo simpatija ni za finansijske probleme kreditora, od kojih su mnogi već bankrotirali. Zabrinutost na tržištu je vezana za nevolje onih koji su kreditirali kreditore – velike

„hedž fondove“ i vodeće svetske banke koje su na razne načine kreditorima pozajmljivale pare koje su onda oni plasirali kao „sabprajm“ kredite.

U epicentru krize su američki „hedž fondovi“ kojima su novac radi profitabilnijeg investiranja poveravali ne samo bogati privatni već i veliki „institucioni“ investitori, kao što su države, velike zadužbine i penzioni fondovi. Hedž fondovi su, za razliku od drugih investicionih fondova, otvoreni samo za velike i bogate investitore. Aktivnosti i investiranje ovih fondova ne podležu pravilima i institucionalnom nadzoru koji kontroliše – i samim tim štiti – druge investitore. Neki od ovih fondova, koji su previše novca uložili u tržište stambenih kredita u SAD, već su izgubili 80 odsto novca koji im je poveren na investiranje sa raznih strana sveta. Mnogima je teško da razumeju kako problem nekoliko miliona Amerikanaca da otplate svoje stambene kredite može dovesti do tako velikog pada akcija u mnogim državama i ozbiljno uzdrma moćne investitore i finansijske institucije širom kapitalističkog sveta.

Novac je roba kao i svaka druga. Pare koje su američki kreditori neodgovorno odobrili kao stambene kredite dokazano lošim platišama su uglavnom prethodno bile „kupovane“ u Francuskoj, Nemačkoj, Kanadi, Australiji, Hongkongu ili Singapuru u sklopu komplikovanih aranžmana i paketa koje „Njujork tajms“ opisuje kao sofisticirane proizvode „novog finansijskog inženjeringa“.

Najveći gubici su zabeleženi u najbogatijim evropskim zemljama – ovo je jedna od retkih svetskih kriza u kojoj najveću cenu neće platiti zemlje u razvoju. Nemački i francuski ekonomisti smatraju da su, finansirajući praktično neotplative hipotekarne kredite u SAD, banke i veliki investitori iz ovih zemalja u suštini od Amerikanaca kupovale „pokvarenu“ robu. Bogati Evropljani najveći problem vide u tome što su najuglednije američke institucije ovu lošu kreditnu „robu“ godinama rangirale kao „niskorizičnu“, i ne žele da ponovo budu prevareni.

S druge strane, američke državne institucije već duže vreme pokazuju sve manji interes za kontrolu i određivanje pravila na raznim tržištima, koja su u SAD postojala sve netransparentnija. Državno mešanje se u SAD uglavnom svelo na periodično usklađivanje kamatne stope od strane Federalnih rezervi američke centralne banke. Zato predstavnici EU ili, na primer, Singapura, traže da institucije stranih država budu uključene u nadzor i formulisanje regulativnih mehanizama u SAD.

Američka ekonomija postala je „kormilar“ svetske ekonomije. Panika na berzama širom sveta prethodnih nedelja povećala se ne toliko zbog straha da će svi krediti postati skuplji, već

prvenstveno zbog mogućeg uticaja kreditne krize na činjenicu da snaga američke ekonomije prvenstveno leži u neverovatnoj spremnosti običnih Amerikanaca da troše pare.

Pre nego što će posle 11. septembra 2001. godine američki predsednik Džordž Buš poslati krstareće rakete da ruše azijske zabiti, njegova poruka uplašenim Amerikancima bila je da glavni znak njihove ljubavi prema otadžbini nije spremnost da obuku uniformu, već da nastave da troše svoj novac. Buš je tada, zajedno sa vodećim političarima iz obe velike američke stranke, konzumerizam izjednačio sa patriotizmom. Amerika se najbolje brani kupovinom. Za stabilnost neoliberalne ekonomije i nastavak bogaćenja najbogatijih – danas je iznad svega važno da prosečni Amerikanac nastavi da kupuje kao lud.

Indeks koji meri trenutno raspoloženje američkih potrošača, odnosno njihovu spremnost da potroše pare, pao je u avgustu na 83,4, sa 90,4 koliko je iznosio u julu. Drugi indeks, koji prati njihova očekivanja, takođe je pao – sa 94,4 na 88,2. pored onih koji su ostali bez stanova, milioni drugih Amerikanaca, zbog rasta kamata u prethodnom periodu, sa velikom mukom otplaćuju stambene kredite i sve manje novca im ostaje za „široku potrošnju“, glavni motor američke ekonomije.

Zabrinutost američkih potrošače povećao je i pad vrednosti akcija. Naime, većina Amerikanaca je udobnost svoje starosti poverila Volstritu. Kako se vremenom brojna „bejbibum“ generacija – Amerikanci rođeni tokom „eksplozije (broja) beba“ u prvim godinama posle Drugog svetskog rata – polako približavala kraju radnog veka, postalo je sve jasnije da će oni koji se budu oslanjali samo na penzije imati ružnu i gladnu starost. Trocifreni pad „Deu Džons“ indeksa, glavnog merila vrednosti akcija na najvećoj, njujorškoj berzi, značio je da su mnogi skoro preko noći izgubili i po nekoliko desetina procenata uštrđevine koju je trebalo da „krckaju“ u penzionerskim danima.

Amerikanci obožavaju da troše, ali na kredit. Komercijalne banke sada imaju problem da odobre bilo kakve, ne samo stambene kredite u SAD, zemlji čiji stanovnici ne mogu da zamisle život bez kredita i koju stručnjaci nazivaju „kreditnim društvom“. Američke banke su ove nedelje počele da smanjuju limite na kreditnim karticama i tako su, u strahu od novih gubitaka, sebe delimično lišile jednog od najslađih izvora profita. Suma koju korisnici kreditnih kartica u SAD nisu bili u stanju da plate, i koju su banke prinuđene da otpišu, povećala se tokom prvih šest meseci ove godine za trećinu. Američke banke veruju da su rizici sada još veći i samo tokom prošle nedelje prosečna kamatna stopa na razne pozajmice građanima je porasla za čak 0,67 odsto.

Ako bi se ovi trendovi nastavili, SAD bi skoro izvesno ušle u recesiju, period sažimanja ekonomije, sa nepredvidivim posledicama u ostatku sveta. Ta opasnost naterala je američku centralnu banku da smanji kamatnu stopu i interveniše pozajmicama velikim komercijalnim bankama pod povlašćenim uslovima. Ove mere treba da ohrabre komercijalne banke da previše ne zavrnu kreditne slavine.

Posledice svetske krize se, ipak, mogu osetiti i u Srbiji. Srpske „strane“ banke novac, koji pod velikim kamatama nude našim građanima gladnim novih frižidera, televizora ili automobila, prvo moraju da „kupe“ na svetskom tržištu. Što se one u inostranstvu zaduže pod nepovoljnijim uslovima(a pare su na svetskim tržištima tokom poslednjih mesec dana „poskupela“), to će novac srpskim privrednicima i građanima ponuditi sa većom kamatom i pod lošijim uslovima.

Još niko nije u stanju da proceni koliki će biti ukupni gubici velikih svetskih banaka i investitora zbog kreditne krize. „Sabprajm“ krediti su odobravani sa stalno rastućim kamatnim stopama. Većina onih koji i dalje uspevaju da otplate ove kredite će se pre kraja ove godine suočiti sa povećanjem kamate za najmanje trećinu. Analitičari procenjuju da većina njih neće moći da otplati svoj kredit i da će banka i sledećih 18 meseci umesto novca masovno dobijati bezvredne kuće stavljene pod hipoteku.

Sledeće godine stručnjaci očekuju prosečan pad vrednosti nekretnina u SAD od oko 15 odsto. Zbog ove činjenice više nisu problem samo „sabprajm“ krediti,već ioni koji su odobravani najodgovornijim komitentima. Naime, ogroman broj hipotekarnih stambenih kredita je uzet u vreme kada su u mnogim delovima SAD cene nekretnina rasle po stopi od 20 odsto godišnje i kada je kupovina kuće izgledala kao najbolja investicija. Mnogi klijenti su tada špekulisali da će se rast vrednosti nekretnina nastaviti i da će ostvariti ogromnu zaradu. Međutim, sada, kada je sve jasnije da će cene nekretnina ili padati ili rasti sporije od kamatnih stopa, mnogi od njih, iako su sposobni da otplaćuju rate, namerno prestaju sa vraćanjem duga da bi smanjili ukupan gubitak u investiciju koja bi do pre samo šest meseci delovala najprofitabilnije.

Slično su se ponašali komitenti – činilo se da niko ne može da izgubi na poslu sa nekretninama. Američke banke i druge finansijske korporacije su od 2000. do početka ove godine samo na reklamiranje hipotekarnih kredita potrošili preko tri milijarde dolara. Jedan od razloga zašto su svi učesnici u ovom lancu transakcija, od siromašnih radnika u Ohaju do iskusnih frankfurtskih i hongkonških investitora, bili samouvereni je verovanje, koje su potvrđivali brojni eksperti, da će vrednosti nekretnina rasti brže čak i od najvećih kamata, koje su u nekim slučajevima bile i 24 odsto godišnje.

Pre nekoliko meseci izvršni direktor jednog investicionog fonda izjavio je da „ljudi moraju biti idioti da bi uzeli“ ovakve kredite. Niko nije kontrolisao izdavanje kredita i niko nije kontrolisao izgradnje kredita i niko nije računao da će se u Americi naći skoro devet miliona „idiota“. S druge strane, u kreditnoj krizi „opekli“ su se i neki od najveštijih svetskih investitora.

„Njujork tajms“ naglašava da su čak i direktori najvećih svetskih banaka i najiskusniji investitori bili sasvim nesvesni ne samo koliko je veliki rizik ulaganja u „sabprajm“ kredite, već i koliko mogu biti duboki i dugotrajni efekti sloma u jednom tako malom segmentu svetskog finansijskog tržišta. Posledica ovog šoka, činjenica da bankrot jednog relativno malog tržišta u samo jednoj zemlji može imati tako velike negativne efekte širom sveta, jeste da veliki investitori nisu sigurni ni u stepen rizika koji prati njihova ulaganja na drugim tržištima. Mnogo značajnija od velikih gubitaka na berzama je promena njihovog raspoloženja, pojava straha i gubitak samouverenosti kod velikih igrača. Nije mali broj investitora koji su odlučili da je do daljnjeg najbolje ne ulagati, već ostaviti novac u bankama, što je najlošija, ali i najbezbednija investicija.

Zabrinutost ublažava činjenica da je svetska ekonomija i dalje snažna i da je većina ključnih parametara stabilna. Zato se na kraju može ispostaviti da je ova kriza bila samo jedna preskupa, ali verovatno neophodna lekcija o opasnostima koje nose globalizacija i deregulacija tržišta. Ona pokazuje i da je ponekad neophodno napraviti (mali) korak nazad i da se, s vremena na vreme, mora zauzdavati čak i moćna neoliberalna mašinerija kako se ne bi okrenula i protiv same sebe i onih koji na njoj najviše zarađuju.

Nakon turbulencija na finansijskom tržištu poslednjih meseci zbog problema sa Američkom hipotekarnom krizom, stručnjaci međunarodnog monetarnog fonda procenjuju da je došlo do smirenja tenzija.

Dobra vest jeste da se povoljan rast u svetu odrazio i u naprednim industrijalizovanim zemljama u razvoju. Trenutne turbulencije na berzi su se primirile , tržišta akcija ponovo stabilizovala.

Važne finansijske institucije su sistematski formirale tampon kapitala. To bi trebalo da pomogne da se nadoknade gubici. Zbog toga sledeći meseci nose dalje izazove za mnoga

tržišta i institucije.

Finansijska kriza negativno će se odraziti na svetsku privredu. Međunarodni monetarni fond očekuje svetski rast od 4,8 procenata. U julu se još govorilo o 5,2 procenta. U načelu, nesigurnost na globalnom finansijskom tržištu je povećana. Među bankama je povećano nepoverenje, što je pojava koju bi dodela kredita mogla da suzbije.

Dugotrajan pritisak na međunarodno bankovno tržište će verovatno povisiti troškove, smanjiti obim i dodeljivanje kredita.

Negativan faktor je pri tome nedostatak transparentnosti pri dodeli kredita. Ako se ne razjasne gubici i njihove uzročne veze, neće se ostvariti odnosi poverenja; provere neće biti moguće. Ali investitori ne bi smeli da se oslone samo na procene trećih faktora,već moraju sami da povedu računa o menadžmentu rizika. Međunarodni monetarni fond traži tu pojačano angažovanje kako vlada, tako i privrede u privatnim rukama.